

שיחה ליום הכיפורים - השיבנו בתשובה

מפי הרב חיים איידלס

לעילוי נשמת
צפורה בת אשר זעליג וביילה צירל

ישנן מספר קושיות בעניין התשובה. ראשית צריך להבין האם התשובה היא מצוה שהזמן גרמא, הלא חובה לעשות תשובה בכל יום. "רבי אליעזר אומר: שוב יום אחד לפני מיתתך. שאלו תלמידיו את רבי אליעזר: וכי אדם יודע איזהו יום ימות? - אמר להן: וכל שכן, ישוב היום שמא ימות למחר, ונמצא כל ימיו בתשובה. ואף שלמה אמר בחכמתו: בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר" (שבת דף קנג). מה איפוא עניינם המיוחד של עשרת ימי תשובה, ויום הכיפורים בראשם, יותר משאר ימות השנה.

עוד יש להתבונן במה שגמר התשובה הוא בידוי, כדברי הרמב"ם (הלכות תשובה א א): "כל מצות שבתורה בין עשה בין לא תעשה אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתודות לפני האל ברוך הוא שנאמר איש או אשה כי יעשו וגו' והתודו את חטאתם אשר עשו זה וידוי דברים, וידוי זה מצות עשה". וידוי זה אנו עתידים לעשות עשר פעמים ביום הכיפורים וערב, ואם ניתן לדעתנו נראה שהוא תמיד נמצא בתוך התפילה. מהו הקשר המהותי של אותו הוידוי עם סדר התפילה. לכאורה ניתן גם כן לקיים את המצוה החשובה הזו של תשובה, וידוי הדברים שמשלימה, בנפרד מהתפילה. הרי ניתן היה לאחר תפילת שחרית, קודם קריאת התורה, להכריז שכעת נעשה תשובה ולהתוודות בסמוך לקריאת התורה, אם כן מדוע מסמיכים אנו את הוידוי דווקא לתפילה. גם באמירת הסליחות ניתן לראות שכל עניין התשובה נקשר לעניין התפילה, שכן עיקר אמירת הסליחות היא אמירת "ג מידות של רחמים שנקראים בלשון חז"ל 'סדר תפילה': 'ויעבר ה' על פניו ויקרא, אמר רבי יוחנן: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח צבור, והראה לו למשה סדר תפילה. אמר לו: כל זמן שישראל חוטאים - יעשו לפני כסדר הזה, ואני מוחל להם. ה' ה' - אני הוא קודם שיחטא האדם, ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה. אל רחום וחנון, אמר רב יהודה: ברית כרותה לשלש עשרה מדות שאין חוזרות ריקם, שנאמר הנה אנכי כרת ברית" (ראש השנה יז).

תפילה היא דבר גדול מאד, ועשרת ימי תשובה הם בראש ובראשונה ימים של תפילה. ואף על פי כן יש לדעת שהעוצמה הטמונה בתשובה גדולה לאין ערוך ממדרגת התפילה. מניין? ממה שמשה רבנו ע"ה שנענש שלא להיכנס לארץ עומד בתפילה לפני רבונו של עולם: "ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר" (דברים ג כג) - "תקט"ו תפלות עשה על זה הדבר כמנין ואתחנן אעפ"כ לא קבל הקדוש ברוך הוא

תפלות" (מדרש אגדה ואתחנן ג). ולא מצינו בחז"ל שמשה רבנו התוודה על חטאו ואמר 'חטאתי'. חטאו היה כל כך דק עד שאנו מתקשים מאד להבין מה היה חטאו של משה רבנו, אך אם היה עושה משה רבנו תשובה על חטאו הדק מן דק היה מתקבל, כדברי המדרש (תנא דבי אליהו זוטא פרשה כב): "גדולה תשובה יותר מן התפלה, שכל התפלה שנתפלל משה רבינו לא קיבל ממנו להכניסו לארץ ישראל, אבל רחב הזונה נתקבלה בתשובה". רחב שבמעשיה הייתה אשה שפלה בתכלית התקבלה בתשובתה יותר מכל חמש מאות וחמש עשרה התפילות שהתפלל הנביא הגדול משה רבנו איש האלהים, על אף חטאיה הרבים כל כך. התשובה מייצרת עוצמה כזו המאפשרת לשבור את הכל. בתפילה יש מציאות שאיננה מתקבלת, אבל בתשובה אין מציאות שאיננה מתקבלת, שתמיד אפשר לחתור חתירה תחת כסא הכבוד.¹ אם כן יש להתבונן מהי התשובה וכיצד מחוברת היא לסדר התפילה.

אם נשאל כיצד מכונית נוסעת, יבוא אדם ויאמר שעל ידי הלחיצה על דוושת הגז נוסעת המכונית?! הלא ודאי שזהו הבל, אין הלחיצה על הדוושה מזיזה את המכונית קדימה. הלחיצה על הדוושה מחולל תהליך בכל המערכת המכנית של מנוע הרכב, והוא אשר גורם למכונית לנוע. ידיעה זו היא ידיעה יסודית לכל נהג, שכן אם חלילה תארע תקלה הוא עלול לתקן את הדוושה במקום לטפל בתקלה שבמנוע. כך גם אם נדע כיצד פועלת מערכת התשובה על כוחה הגדול נוכל להשתמש בה כראוי. אנו חושבים כי כל מיני החלטות רגעיות שמעוררות בעשרת ימי תשובה: לא לדבר לשון הרע, לא לדבר בתפילה, בהן מסתיימת עבודת התשובה. אמנם מהותה של התשובה אחרת לגמרי. רגילים לחשוב שהתשובה היא תיקון המעשים, כגון אדם שחילל שבת יתחיל לשמור שבת, אדם שלא למד תורה בהתמדה יתחיל להתמיד בלימודה, אדם המתפלל בלא ריכוז יחל להתפלל בכוונה. אבל לאמיתו של דבר התשובה היא עניין אחר לגמרי.

אומר המדרש (הילקוט שמעוני יחזקאל רמז שנח): "שאלו לחכמה חוטא מהו ענשו? אמרה להם 'חטאים תרדף רעה'. שאלו לנבואה חוטא מהו ענשו? אמרה להם 'הנפש החוטאת היא תמות'. שאלו לתורה חוטא מהו ענשו? אמרה להם יביא אשם ויתכפר לו. שאלו להקב"ה חוטא מהו ענשו? אמר להם יעשה תשובה ויתכפר לו, הדא הוא דכתיב 'טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך'". **החכמה** פירושה הכרת המציאות באמת. כשם שיש חכמה ששתיים ועוד שתיים שווה ארבע,

¹ תלמוד ירושלמי מסכת סנהדרין פרק י הלכה ב

"היו מלאכי השרת מסתמין את החלונות שלא תעלה תפילתו של מנשה לפני הקדוש ברוך הוא והיו מלאכי השרת אומרים לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם אדם שעבד ע"ז והעמיד צלם בהיכל אתה מקבלו בתשובה אמר להן אם איני מקבלו בתשובה הרי אני נועל את הדלת בפני כל בעלי תשובה. מה עשה לו הקדוש ברוך הוא חתר לו חתירה מתחת כסא הכבוד שלו ושמע תחינתו הדא היא דכתיב [דברי הימים ב לג יג] ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחינתו וישיבהו".

במילים אלו טמון כל יסוד התשובה. אדם סבור כי התשובה היא בחרטה, בעקירת הרצון שהיא כעקירת המעשה.⁴ מתוך יגונו חושב האדם כי הוא מתקן את מעשיו ונעשה כחדש. אמנם מלמדנו המדרש כי זוהי טעות, מצד סדר המציאות אין האפשרות הזו של תשובה קיימת כלל בעולם. לעקור את המעשה ולתקן את החטא יכול רק הקב"ה בעצמו, כמפורש בדברי הנביאים: "אם רחץ ה' את צאת בנות ציון ואת דמי ירושלים ידח מקרבה" (ישעיהו ד ד), "מי אל כמוך נשא עון ועבר על פשע... כי חפץ חסד הוא" (מזכיה ז יח) ועוד רבים. הקב"ה הוא שעובר על פשע עמו ישראל משום שחפץ להיטיב, לכן ממשיך הנביא "ישוב ירחמנו יכבש עונותינו ותשליך במצלות ים כל חטאתם" (שם יט), רק הקב"ה הוא זה שיכול לכפר על החטא. כדי לעשות תשובה לא מספיק להתחרט ולהתוודות, אלא על ידי שעושים כל עיקרי תשובה אלו שבים אליו יתברך, "דרשו ה' בהמצאו", ועל ידי שובנו אליו מתכפר ומתכבס החטא. נכון שאנו מחוייבים בכל פרטי התשובה של וידוי וחרטה, אך זהו רק ביטוי למה שאנו רוצים מה שאנו רוצים לעקור את החטא, ואז הקב"ה מטהר אותנו מהחטא. הוה אומר שמעשה התשובה הוא מעשה ה' יתברך בכבודו ובעצמו. זהו נס, נס שגדול מכל הניסים שנעשו לאבותינו, עד אשר נס התשובה הוא גדול מנס תחיית המתים - שבתחיית המתים משיב הקב"ה את הנשמה לגוף, ואילו בתשובה עוקרים את החטא מהמציאות כאילו שמעולם לא היה בה חטא. מעשה מופלא שכזה יכול להיעשות רק ע"י הקב"ה בעצמו. לכן אומרים אנו י"ג מידות של רחמים בתוך התפילה, עד שהן נקראות 'סדר תפילה', שכל עניין התפילה הוא הדיבור עם הקב"ה, וזה עניין י"ג מידות - לקחת את האדם שנתרחק ולהשיבו. לכן גם הוידוי כל כולו דיבור עם ה'

כיוון שזוהי המציאות, גם אם איננו רואים אותה כהגיונית. כך גם העובדה המציאותית שאדם שחוטא הרע שלו גרם ירדוף אותו לנצח נצחים היא סדר המציאות, אופן התנהלות העולם. חומר העונש הוא לעולם לפי אופן החטא,² לדוגמה החוטא בחטא שבין אדם לחברו לפי מידת הצער של חברו כך יהיה גודל עונשו. ומי שפוגע בחטאו לקב"ה ממילא ראוי לחרבן שלא ניתן לשנותו, זהו סדר המציאות, ואין אפשרות לתקנה - "חטאים תרדוף רעה". **בנבואה** יש עומק נוסף של חסד ה', היא אומרת שאמנם צודקת החכמה באמרה שהחטא ועונשו הם אופן המציאות ולכן לא ניתנים להיעקר, אז אדרבה שייצא האדם ממציאות העולם, ימות ויחזור לשורשו, וכאשר ישוב לכאן בתחיית המתים ייפטר מן החטא. אבל אנו יודעים, כאמור בתפילתנו, "כי לא תחפוץ במות המת", שאין חסד ה' מסכים בזה עם דברי הנבואה, "כי אם בשובו מדרכו וחייה". כששואלים את התורה, שבה יש עומק נוסף בחסד ה', היא משיבה שאדם יכול לכפר אבל הדבר תלוי בקרבן. כפי שאומר הרמב"ן שאדם בהביאו קרבן צריך להרגיש שכל הנפעל בקרבן נפעל בו עצמו,³ וממילא יש כפרה בלא מיתה ממש אלא במה שאני מחשיב עצמי כמת על ידי הבאת הקרבן. אבל חסרון יש בעצה זו, שמועיל הקרבן דווקא לחוטא בשוגג ולא במזיד. לשם כך הגיעו עד **הקדוש ברוך הוא**, ששם מתגלה עומק חסדי ה' ל"חוטא מה ענשו" - ומשיב "יעשה תשובה ויתכפר לו". נכון מה שאמרה החכמה שהחטא נוצר במציאות, אבל הקב"ה שהוא כל יכול ואין דבר שאינו אפשרי אצלו, ואין הוא כבול אל חוקי המציאות הקבועים, ומשיב "עשה תשובה" - ישוב אליו, כאמרנו "השיבנו ה' אליך ונשובה", ובמה שישוּב אליו אני אדאג לנקותו מהחטא.

² של"ה תולדות אדם בית דוד (קמא): "כי העונש והשכר אינם הסכמיים רק טבעיים, כי מטבע הדבר למעלה, לפתוח המקור ולהמשיך הברכה, מראש המחשבה עד סופה, ומשם מתפשטת אל התחתונים. וזה הטוב לא היה פוסק רק נצחיי, והיה הולך האדם מנצחיות לנצחיות, כי היה מתחכם ומתחכם בלי סוף, וזהו בעצמו הטוב שנשפע לו, כי זה הטוב היה מתרבה מטוב לטוב, והוא הוא בעצמו... כי שכר מצוה (אבות פ"ד מ"ב) היא המצוה בעצמה... ועונש המיתה לא היה הסכמי רק בטבע, כי שכר עברה עברה (אבות פ"ד מ"ב) היא העברה בעצמה, כי פסק עצמו ממקור החיים". מהר"ל, נתיבות עולם נתיב התשובה (פרק א): "שהחכמה אומרת חטאים תרדף רעה, רמזו כאן ענין בעל התשובה, וזה כי מצד החכמה כאשר יחטא האדם אין ספק כי דבר זה הוא רע מצד החכמה לכך אומרת חטאים תרדף רעה כי החטא בעצמו הוא חסרון כמו שהוא לשון חטא כמו אנכי אחטנה (בראשית ל"א) והיה אני ובני שלמה חטאים (מלכים א' א') וכל חסרון הוא הרע ומפני שהרע נמשך אחר דבר שהוא חסר אומרת החכמה חטאים תרדף רעה... ולפיכך החכמה היתה אומרת חטאים תרדף רעה, כי ראוי אל החוטא הרע כי דבק בו הרע ורודף אחרי הרע, אף על גב שלא היתה גוזרת משפטיו לגמרי רק שמתחייב אל החוטא הרע".

³ רמב"ן ויקרא א ט: "ויותר ראוי לשמוע הטעם שאומרים בהם, כי בעבור שמעשי בני אדם נגמרים במחשבה ובדבור ובמעשה, צוה השם כי כאשר יחטא יביא קרבן, יסמוך ידיו עליו כנגד המעשה, ויתודה בפיו כנגד הדבור, וישרוף באש הקרב והכליות שהם כלי המחשבה והתאוה, והכרעים כנגד ידיו ורגליו של אדם העושים כל מלאכתו, ויזרוק הדם על המזבח כנגד דמו בנפשו, כדי שיחשוב אדם בעשותו כל אלה כי חטא לאלהיו בגופו ובנפשו, וראוי לו שישפך דמו וישרף גופו לולא חסד הבורא שלקח ממנו תמורה וכפר הקרבן הזה שיהא דמו תחת דמו, נפש תחת נפש, וראשי אברי הקרבן כנגד ראשי אבריו, והמנות להחיות בהן מורי התורה שיתפללו עליו. וקרבן התמיד, בעבור שלא ינצלו הרבים מחטאות תמיד. ואלה דברים מתקבלים מושכים את הלב כדברי אגדה".

⁴ כפי שאומר הרמב"ם ל ספר מסילת ישרים פרק ד: "ושהתשובה תנתן לחוטאים בחסד גמור, שתחשב עקירת הרצון כעקירת המעשה, דהיינו, שבהיות השב מכיר את חטאו ומודה בו ומתבונן על רעתו ושב ומתחרט עליו חרטה גמורה דמקרא כחרטת הנדר ממש - שהוא מתנחם לגמרי והיה חפץ ומשתוקק שמעולם לא היה נעשה הדבר ההוא ומצטער בלבו צער חזק על שכבר נעשה הדבר ועוֹבֵב אותו להבא ובורח ממנו, הנה עקירת הדבר מרצונו, יחשב לו כעקירת הנדר ומתכפר לו. והוא מה שאמר הכתוב (ישעיהו ו): וסר עונך וחסאתך תכפר, שהעון סר ממש מהמציאות ונעקר במה שעכשיו מצטער ומתנחם על מה שהיה למפרע".

יתברך.

ישנם שני עולמות: עולם עליון ועולם שפל. בעולם השפל זקוקים אנו לבריאות, פרנסה, זיווג, שלום בית ועוד. העולם התחתון תלוי הוא בעולם העליון, לפי מידת הקשר עם הקב"ה ושיבתנו בתשובה אליו יתברך כך זוכים אנו ל"שובו לכם לאהליכם", הקב"ה מוחק את עוונותינו ועושה אותנו כבריה חדשה. ומתוך הקרבה הגדולה כל כך לקב"ה של יום הכיפור אנו זוכים לכפרה ומחיקה, שכן הקב"ה פורס עלינו את כנפיו עד שאנו נעשים כמלאכים וככהן גדול שנכנס לפני ולפנים, זוהי התאחדות עצומה שבאה מתוך פחד ויראה. מתוך כל זה אנו יכולים להגיע לחג הסוכות שנאמר בו "ולישרי לב שמחה", שאחר שיישרנו את לבנו בימים אלו, מחודש אלול, דרך ראש השנה ועשרת ימי תשובה, עד יום כיפור ושיאו בשעת הנעילה- כעת ראויים הישרים לשמחה. גם באותה השמחה יש תהליכיות בה זוכים לאור פני מלך חיים עד אשר מגיעים לשמחת תורה, יום שמיני עצרת, שזוכים להתאחדות כאשה הנכנסת לחופתה וזוכה לקרבה מופלאה וגמורה, עד שיכולים אנו לומר "אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו". קרבה מופלאה המשולבת מאהבה ויראה ומתוכה מתחילים את כל השנה בנקיות, שמחה, יראה ואהבה.

מברכים אנו את כל בית ישראל בגמר חתימה טובה. שנזכה ל"השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם". שהשנה הבעל"ט תהיה שנה מלאה בברכה ובשמחה, שיעצר הנגף, שכל אחד ייחתם הוא וכל אשר לו לכל משאלות ליבו לטובה. ובת קול יוצאת ואומרת "לך אכול בשמחה לחמך" כי הנך יודע כי "רצה האלהים את מעשיך".